

ÁRPÁD „PAJZSRA EMELÉSÉNEK” KELETI PÁRHUZAMAI

A délorosz steppén nomadizáló magyarság néppé válásában és politikai szervezetének kialakulásában a Kazár Kaganátusnak döntő szerepe volt. Ez volt az az államalakulat, amely a 7–9. században megakadályozta, hogy az Ázsiából induló népvándorlási hullámok elérjék a Fekete-tenger északi partvidékét. Az így létrejövő nyugalmi állapot és a Kaganátus által biztosított uralmi keret tette lehetővé a magyarságnak mint etnikumnak a kialakulását. A magyarság politikai szervezetére tett kazár hatás is jelentős. A 9. században a magyar fejedelem a Kaganátusban ismert *kündü* címet viselte, és mint vazallus nép, a magyarság hadereje részt vett a kazár hadsereg hadműveleteiben. Emellett házassági kapcsolatok is létrejöttek a magyar és a kazár előkelő réteg között. Ebből a szoros kapcsolatból adódóan a magyar törzsszövetség egyrészt az uralkodó hatalmához kapcsolódó formai elemeket, másrészt az ezekhez szorosan kötődő tudati tényezőket is átvette a kazároktól.

Bíborbanszületett Konstantin (913–59) bizánci császár *De administrando imperio* című munkájában följegyzésre került egy 9. századi pogány magyar fejedelem beiktatási rítusa.

A forrás beszámol arról, hogy a magyarok fölé a kazár kagán fejedelmet akart ki nevezni. A választása egy magyar vezérre, Árpádra esett, akit Levedi, a magyarok korábbi fejedelme ajánlott a kazár kagánnak. Ezután a kagán parancsot adott az új fejedelem beiktatására. A forrás az alábbi beszámolót hagyományozta ránk erről:

„Megtetszett annak a kagánnak ez a beszéd, és embereit vele adván [ti. Levedihez], a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.”¹

---

¹ BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN A *birodalom kormányzása*. Kiad. és ford. Moravcsik Gy., Budapest 1950, 173; Angol, orosz, illetve német fordítása: Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, ed. and trans. Moravcsik, Gy – Jenkins, R. J. H., Washington 1967, 173.; Konstantin Bagr'anorodnyj *Ob upravlenui imperiej*. ford. Litavrin, G. G. – Novo-

Általánosan elfogadott vélemény az, hogy Bíborbanszületett Konsztantin az udvarában a 940-es években járt magyar előkelőktől szerezte a magyarság 9–10. századi történelmére vonatkozó információinak nagy részét.²

Emellett azonban felmerült annak a lehetősége is, hogy a magyarokra vonatkozó leírás több forrás összedolgozásából jött létre, amelyek között 9. századi, kortárs követjelentések is lehetnek.³ Újabban Kapitánffy foglalt állást e nézet mellett. Ő párhuzamot vont a 9. századi magyarok és a 10. századi besenyők Bizánchoz való kapcsolatai között. A 10. században a délorosz steppén élő besenyőkkel a bizánci állam folyamatosan tartotta a diplomáciai kapcsolatot. Ennek oka abban keresendő, hogy a besenyők mozgósíthatók voltak a térség azon politikai tényezőivel szemben (kazárok, ruszok, magyarok stb.), amelyek fenyegetést jelentettek a Bizánci Birodalomra. A 9. századi magyarság a besenyőkhöz hasonló szerepet tölthetett be a délorosz steppén. Ez alapján Kapitánffy a *De administrando imperio*ban a magyarokkal kapcsolatban feljegyzett adatok (hatalmi viszonyok, kazárokhoz való viszony stb.) jelentős részét a honfoglalás előtti követjelentésekre vezette vissza.⁴ Bármelyik véleményt fogadjuk is el, a forrásrészletünkben található leírás az eseményekkel közel egyidősnek tekinthető.

Figyelemreméltó, hogy Bíborbanszületett Konsztantin a pajzsraemeléssel kapcsolatban „a kazárok szokása és törvénye szerint” kitévelt teszi. A görög ζακανον ’törvény’ szó itt a török törü ’íratlan szokásjogon alapuló törvény’ kifejezésnek görög megfelelője. A steppei török népek esetében ez a kifejezés szorosan egybetartozik a szuverenitás fogalmával. Zimonyi ebből arra következtetett, hogy Árpád pajzsra emelése az uralkodó legitimálása mellett a Kazár Kaganátusba való tartozás elismerését is jelentette.⁵ Hogy valóban egy török kifejezés görög fordításáról van szó, azt támogat-

---

sel’cev, A. P., Moskva 1981, 161.; *Die Byzantiner und ihre Nachbarn*, übersetzt. Belke, K. – Soustal, P., Wien 1995, 191.

² DEÉR J.: „A IX. századi magyar történet időrendjéhez”, *Századok* 79–80 (1945–46) 12–15.; GYÖRFFY GY.: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, Budapest 1959, 159.; CZEGLÉDY K.: „Megjegyzések a honfoglalás előtti magyar királyság intézményéhez”, in *A magyar nyelv története és rendszere*, szerk. Imre S. – Szathmári I. „Nyelvtudományi Értekezések 58.”, Budapest 1967, 85.; KRISTÓ GY.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*, Budapest 1980, 23.; DÜMMERTH D. *Álmos, az áldozat*, Budapest 1986, 26–32.; KRISTÓ GY.: *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*, Szeged 1993, 28–31.; SZÚCS J. *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Budapest 1997, 156–157, 163.

³ MARCZALI H.: „Byzánczi történetírók”, in: *A magyar honfoglalás kútjói*, szerk.: Pauler Gy. – Szilágyi S., Budapest 1900, 97–98.; MORAVCSIK GY.: *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1934, 154–156.; HARMATTA J.: „Lebedia és Atelkuzu”, *Magyar Nyelv* 80 (1984), 424–425.

⁴ KAPITÁNYFY I.: „Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról”, in *A honfoglalás 1100. éve és a Vajdaság*, főszerk. Rokay P., h. n. 1997, 39–42.

⁵ ZIMONYI J.: „Constantinus Porphyrogenitus De administrando imperio magyar fejezetének török háttéréről”, in *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*, szerk.: Makk F. – Tar I. – Wojtilla Gy., Szeged 1998, 163.; A *De administrando imperio* 38. fejezetének a Türk Birodalom uralmi modelljével való kapcsolatára lásd:

hatja, hogy a szó a *De administrando imperio*-ban a besenyők leírása kapcsán is előfordul. A forrás beszámol arról, hogy a bizánci követéségek mi módon tudják fölbérelni a besenyőket katonai vállalkozásokra. Ennek során a besenyők a saját törvényeik (*ζακανα*) szerint teszik le az esküt az egyezésre.⁶

A beiktatási rítus eredetével kapcsolatban két vélemény alakult ki. Az első nézet a mű 19. századi kritikai kiadásának jegyzetapparátusában jelenik meg. Ezt vette át Moravcsik is. Ez alapján a pajzsra emelést a római és a bizánci udvari ceremóniákkal hozták kapcsolatba. Úgy vélték, hogy a kazárok ezt a rítust a bizánciaktól vették át.⁷ Ezt az álláspontot fogadta el a szakirodalom nagy része is,⁸ azzal a kiegészítéssel, hogy a kazárok körében ez valamilyen sajátos jelleggel bővíthetett.⁹ Emellett a rítusnak a szasszanida Perzsiában való meglétére is történt utalás.¹⁰ Magának a szertartásnak a magyaroknál való használatát azzal magyarázták, hogy az új dinasztia hatalomra kerülése – akárcsak a kora-középkori német hercegek esetében – kívánta meg a legitímálásnak ezt a formáját.¹¹

A germán népekkel kapcsolatban elsőként Tacitus jegyezte fel a rítus meglétét. Egy germán törzs, a batavusok, a vezérüket, Brinnót pajzsra emeléssel választották meg.¹² A római hadseregbe kerülő germán csoportok meghonosították ezt a szokást a Római Birodalomban is. A 4. században Julianus társcsászárt a rajnai fronton a hadsereg császárként kiáltotta ki. Ennek során pajzsra emelték.¹³ A Bizánci Birodalomban 602-ben Phokasz ellencsászárt a hadsereg kiáltotta ki uralkodónak, és ennek része volt a pajzsra emelése is.¹⁴

KRISTÓ GY.: *A magyar állam megszületése*. „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.”, Szeged 1995, 117–122.

⁶ BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTÍN 56–57.

⁷ Constantinus Porphyrogenitus *De thematibus et De administrando imperio*, accedit Hieroclis Synedemus cum Bandurii et Wesselingii commentariis recognovit Immanuel Bekkerus, vol. III., Bonnæ 1840, 368.; MORAVCSIK GY.: *Bizánc és a magyarság*. Budapest 1953, 40.; MORAVCSIK GY.: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1988², 45. 27. jegyz.; MORAVCSIK GY. (jegyzetek) in Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, vol II., ed.: R. J. H. Jenkins, 1962, 149.

⁸ GYÖRFFY GY.: *István király és műve*, Budapest 1977, 114, 117.; BARTHA A.: „A magyar nép őstörténete”, in *Magyarország története*, főszerk.: Székely Gy. I/1. Budapest 1987², 532.; ERDÉLYI I.: *A magyar honfoglalás és előzményei*, Budapest 1986, 78.; LITAVRIN – NOVOSEL’CEV, *i. m.* 393. 19. jegyzet; ZIMONYI: „Constantinus Porphyrogenitus...”, 163.

⁹ OLAIOS T. (jegyzet) in *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. Kristó Gy. „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.” Szeged 1995, 125, 335. jegyzet; TÓTH S. L.: *Levediatól a Kárpát-medencéig*. „Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14.” Szeged 1998, 140–141.; TÓTH S. L.: „Az etelközi magyar fejedelmválasztás”, In: *Studia Varia*. id. 146–147.

¹⁰ BARTHA A.: *A magyar nép őstörténete*, Budapest 1988, 349.

¹¹ GYÖRFFY, *István király és műve*, 114, 117; LITAVRIN–NOVOSEL’CEV, *i. m.* 393. 19. jegyz.

¹² *Tacitus összes művei* I., ford. Borzsák I., Budapest 1970, 293.

¹³ AMMIANUS MARCELLINUS: *Róma története*, ford. Szepes Gy., Budapest 1993, 217.

¹⁴ BRÉHIER, L.: *Bizánc tündöklése és hanyatlása*, I. Budapest 1997, 41.

A pajzsra emelés mint az uralkodók beiktatásának rítusa az újkortól Európában rendkívül széles körben ismert és ábrázolt motívum volt.¹⁵ Így a legtöbb kutatóban föl sem merült annak lehetősége, hogy a szokás mögött nem nyugati, hanem keleti eredetet kell feltételezni.

A szakirodalomban néhány kutató azonban felvetette azt, hogy a pajzsra emelésnek keleti párhuzamai is lehetnek. Thúry a szokást egyértelműen török eredetűnek tartotta. Több példát is felhozott arra, hogy a török nyelvű népek körében az egyes tisztségviselőket felemeléssel választották meg.¹⁶ Hasonló véleményen volt a századforduló nagy hatású orientalista, Vámbéry Ármin is.¹⁷ Nézeteikre azonban csak kevés figyelmet fordított a kutatás. Újabban Terplán is csak utalt erre az elméletre.¹⁸ Ludwig a kazár történelemről írt monográfiájában a kazár kagán beiktatási rítusával kapcsolatban tért ki a kérdésre. Bár közvetlen adatot nem tudott felhozni, de éppen az általunk vizsgált forráshely alapján tette fel, hogy a kazároknál a belső-ázsiai törökök mintájára megtalálható volt az uralkodó trónra lépéskor egy nemeztakarón való fölemelése.¹⁹

A magyarság politikai szervezetére a török nyelvű nomád népek nagy hatást gyakoroltak. Ennek ellenére a forrásunk által említett rituálé steppei példáit még nem tekintette át a szakirodalom. A kérdésre azonban – miszerint bizánci vagy steppei eredetű szokásról van-e szó a kazároknál, illetve a magyaroknál – csak a nomád népek beiktatási rítusainak vizsgálata után adható válasz.

A szienpik egyik Kínába települt csoportjával, a topákkal²⁰ kapcsolatban egy kínai forrásban ránk hagyományozódott az uralkodók beiktatási szertartása. Az Északi Vej dinasztiát alapító topák között 531–532-ben beháború tört ki, amiből egy Kao Huan nevű vezér került ki győztesen, aki a fővárost Lojangot is elfoglalta. Azonban nem ő maga, hanem egy általa kiválasztott bábcászárs, T'o-pa Hsziu került a birodalom trónjára. Egy kínai forrás, a *Pej-si* beszámol az uralkodó beiktatási ceremóniájáról. Erre az alkalomra egy régi topa rítust elevenítettek fel, amelyet még akkor alkalmaztak Tai városában, mielőtt onnan 494-ben áthelyezték a fővárost Lojangba. A jövőző uralkodót hét ember (feltételezhető, hogy magas rangú tisztségviselők) – köztük Kao Huan – föl emelte egy fekete nemeztakaróra, és nyugat felé fordulva hódolatot mutattak be az Ég-

---

¹⁵ E művészeti alkotásokat részletesen bemutatja Rózsa György („Árpád emeltetése”, in *Magyarok Kelet és Nyugat közt*, szerk. Hofer T., Budapest 1996, 36–43.).

¹⁶ THÚRY J.: „Régi magyar és török hadviselés”, *Hadtörténeti Közlemények* 35 (1888) 585.

¹⁷ VÁMBÉRY Á.: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*, Budapest (reprint 1989) 1895, 176–77, 2. jegyz.

¹⁸ TERPLÁN Z.: „Az etelközi fejedelmválasztás és vérszerződés kérdéseiről”, *Századok* 130 (1996), 973.

¹⁹ LUDWIG, D.: *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen*. Münster 1982, 132. Erre lásd még: GOLDEN, P. B.: „Imperial Ideology and the Sources of Political Unity amongst the Pre-činggisid Nomads of Western Eurasia”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982) 47.

²⁰ A topákra: VÁSÁRY I.: *A régi Belső-Ázsia története*, „Magyar Őstörténeti Könyvtár 7.” Szeged 1993, 42–44.

istennek. Ezután bevonultak a császári palotába, ahol az udvar kínai szokás szerint üdvözölte az uralkodót.²¹

Boodberg az uralkodót felemelő személyek számát a topák korai vándorlása során a források által említett hét törzsükkel hozta kapcsolatba. A szertartás során használt nemeztakaró fekete színe a topák színszimbolikájával függ össze, amely szerint a fekete szín jelölte a magas tisztséget. Boodberg a nyugati irányultságot azzal magyarázza, hogy a szertartás során az uralkodó nyilván Lojang keleti külvárosából vonult be a palotájába. A nomád népek esetében ugyanis a keleti orientáció adatolható gyakrabban.²²

A 6–8. századi Belső-Ázsia vezető hatalmával, a türkökkel kapcsolatban is említi egy forrás az uralkodó beiktatásának menetét. 552-ben Belső-Ázsiában a türkök fellázadtak uraik, a zsuán-zsuánok uralma ellen. A zsuán-zsuán hatalom megdöntése után a türkök független nomád birodalmat alapítottak. Az újonnan létrejött birodalom keleti és nyugati részre oszlott. Az előbbi élén állt a legfőbb uralkodó, a türk kagán, míg a nyugati rész vezetése a kisebb rangú jabgu feladata volt. Ez a hatalmi berendezkedés azonban ahhoz vezetett, hogy a jabgu függő viszonya a kagánhoz egyre inkább névlegessé vált, sőt bizonyos esetekben meg is szűnt. A birodalom hatalma legnagyobb kiterjedésekor a délorosz steppe keleti felétől egészen Kínáig ért. A nyugati és keleti türkök birodalmát a 7. század első felében a kínaiak megsemmisítették. A 680-as években azonban a türkök fellázadtak a kínai uralom ellen, és ismét kivívták önállóságukat. Ez a második türk kaganátus a 740-es évek első felében szűnt meg, amikor az utolsó türk kagánt fellázadt alattvalói megölték, és Belső-Ázsiában a türkök hatalmi pozícióját az ujgurok foglalták el.²³

A türk uralkodók beiktatási szertartásának leírását egy kínai kútfő hagyományozta ránk. E szerint az új kagánt a beiktatásakor egy nemeztakarón a vezérek fölemelték. Ezután a Nap járásával megegyezően kilencszer körbeforgatták. Minden fordulat után meghajoltak előtte. Majd fölsegítették a lovára és ő körbelovagolt. Végül egy selyemkendővel elkezdtek fojtogatni, és amikor az eszméletvesztés határára jutott, megkérdezték tőle, hogy meddig akar uralkodni. Az ekkor kiejtett szavakból következtettek uralkodásának időtartamára.²⁴

---

²¹ BOODBERG, P. A.: „Marginalia to the Histories of the Northern Dynasties”, *Harvard Journal of Asiatic Studies* 4 (1939), 242.

²² BOODBERG, *i. m.* 245–46.

²³ VÁSÁRY, *i. m.* 61–82; SINOR, D.: „The establishment and dissolution of the Türk empire”, in *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. Sinor, D., Cambridge 1990, 285–313.

²⁴ „Wenn ein neuer Herrscher gewählt wurde, trugen ihn die hohen Würdenträger aus seiner nächsten Umgebung in einer Filzdecke und drehten ihn dann der Sonne folgend (?) neunmal. Bei jeder Drehung verbeugten sich alle seine Untertanen vor ihn. Nach den (Drehungen und) verbeugungen halfen sie dem Oberhäuptling aufs Pferd und liessen ihn reiten. Daraufhin würgten sie ihm mit einem seidenen Tuch so, dass er gerade noch am Leben blieb. Dann lösten sie die Binde und fragten ihn hastig: «Wieviele Jahre wirst du unser Khagan sein?» Da der Khagan benommen war, konnte er die Zeitdauer nicht deutlich sagen. Darauf

A forrásból nem világos a szertartás pontos menete. E forrás alapján csak találgathatunk, hogy pontosan mit is kell érteni azon, hogy a Nap járásával megegyezően viték az uralkodót. Liu Mau-tsai osztotta Boodberg véleményét, miszerint itt egyhelyben való forgatást kell feltételezni.²⁵ Eszerint tehát ez egy keletről nyugatra, balról jobbra való forgatás lehetett, amely a Nap égi pályájának a földi utánzása volt. Ennek vagy a kagán transzba ejtésében volt szerepe, vagy a türkök naptiszteletével függött össze. Liu Mau-tsai párhuzamként az ujjur kagán főfeleségének, a katunnak a beiktatási szertartását hozta fel, ahol szerinte szintén egyhelyben való forgatást említenek a források.²⁶ A leírás sajnos nem adja meg, hogy hány személy emelte fel a nemeztakarót. Boodberg feltételezi, hogy a türköknél is hét előkelő emelte föl a kagánt. Ennek bizonyítékeként annak a türk kagánnak Maurikios császárhoz írt levelét hozza fel, amelyben a türk uralkodó magát a „a hét nemzetség nagyura és a hét világtáj uralkodója”²⁷-ként határozza meg. Emellett Menander Protektor azon hírért, mely szerint a türkök nyolc részre tagolódnak,²⁸ úgy értelmezi, hogy ezen a hét tradicionális törzset és az uralkodó (Arszilasz) csoportját kell érteni.²⁹

Az ujjurok a 740-es években a baszmilok és a karlukok törzsszövetségével összefogva megsemmisítették a Türk Birodalmat. Majd 745-re pedig szövetségeseiket is uralmuk alá hajtották, és önálló birodalmat alapítottak. Tevékenyen beavatkoztak a Kínai Birodalom belső harcaiba. A 8. század második felében az ujjur uralkodó réteg a Kínával szembeni politikai és kulturális elkülönülés kihangsúlyozására felvette a manicheus vallást. 840-ben a belső zavarokkal küzdő ujjurokat megtámadták és legyőzték a kirgizek. Az ujjurok egyes csoportjai elvándoroltak belső-ázsiai területeikről, és Kanszu és Turkesztán területén alapítottak új államot.³⁰

Az ujjur kagán főfeleségének, a katunnak a beiktatását két kínai forrás hagyományozta ránk. Mindkét leírás ugyanarról az eseményről szól, és rendkívül részletesen számolnak be a történésekről.

822-ben egy kínai küldöttség járt az ujjur kagánnál, hogy neki egy kínai hercegnőt vigyen feleségül. A követség megérkezése után az ujjurok kijelöltek egy kedvezőnek ítélt napot a hercegnő főfeleséggé – katunná – való beiktatására. A források részletesen leírják a ceremóniát. Az ujjur kagán felment a trónjára, és leült kelet felé fordulva. A hercegnőt átöltöztették a kínai ruháiból ujjur ruhába. Ezután ki kellett jönnie a trón

---

schlossen sie aus den Worten, die er (verworren) dabei ausgestossen hatte, auf seine Amtsdauer.” (LIU MAU-TSAI: Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe). I. Band, Wiesbaden 1958, 8.)

²⁵ BOODBERG, *i. m.* 245.

²⁶ LIU MAU-TSAI *i. m.* II. Band, Wiesbaden 1958, 496. 46. jegyz.

²⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS S. *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig* „Magyar Östörténeti Könyvtár 12.”, Budapest 1998, 14.

²⁸ *Menander Protektor történeti művének fennmaradt töredékei*, ford. Lukinich I., Brassó 1905, 137.

²⁹ BOODBERG, *i. m.* 245.

³⁰ VÁSÁRY, *i. m.* 82–98; SINOR *i. m.* 317–320.

elé, és meg kellett hajolnia nyugat felé. Majd ráadták a katun öltözékét, amely egy karmazsinvörös ruhából, bő köpenyből és egy arany fejdíszből állt. Ezután a hercegnő még egyszer meghajolt a kagán előtt. Ezt követően egy díszes napernyővel ellátott hordszékbe ültették, amelyet az ujgurok kilenc nemzetségének (törzsének?) vezetője vitt, és a napot követve jobbról kilencszer megkerülték a uralkodó udvarát. Ezután a hercegnő leszállt a székről, és felment a trónra és leült a keletre néző kagán mellé.³¹

A beszámoló Liu Mau-tsai megjegyzésével ellentétben nem a katun megforgatását említi, hanem azt mondja, hogy őt az uralkodó udvara körül körbevitték.³² Az pedig, hogy itt is említés történik a Nap követéséről a szertartás során, azt támogatja, hogy a türk beiktatási szertartás során sem egyhelyben való forgatást kell feltételeznünk. Minden bizonnyal a türköknél is a forrás által említett kilenc körbeforgatást úgy kell elképzelnünk, hogy a beiktatása során az udvara körül az előkelők kilencszer körülhordozták az uralkodót. Hogy a katun esetében a nemeztakaró helyett a hordszék használata rangjával függ-e össze, vagy mással magyarázható, nem tudjuk. Nem lehetetlen, hogy az általa viselt díszruha nem tette lehetővé, hogy egy nemeztakarón foglaljon helyet.

Az ujjur törzsszövetség felépítésével kapcsolatban nem egységes a kutatók véleménye. A tokuz-oguz törzsszövetség vezető törzse a 740-es évektől az ujjur lett, és ettől kezdve az ujjur politikai elnevezést használják a törzsszövetségre. Ennek a politikai alakulatnak a felépítése azonban nem világos. A források egyrészt kilenc törzset – köztük az ujgurokat – említenek a tokuz-oguz törzsszövetségen belül, másrészt az ujjur törzsszövetséggel kapcsolatban kilenc, ettől eltérő csoport (törzs?, altörzs?, nemzetiség?) nevét is feljegyezték. A két kilences lista egyeztetésével kapcsolatban több vélemény merült fel. Czeglédy szerint az ujjur törzsszövetség két fő részből állt. Egyrészt része volt egy kilenc törzsből álló tokuz-oguz törzsszövetség, másrészt a névadó ujjur törzs maga is kilenc altörzsre tagolódott.³³ Senga Toru ezzel szemben úgy vélte, hogy a kilenc törzsnév és a kilenc nemzetségnev párokba rendezhető. Eszerint arról lenne szó, hogy a források hol a törzsek nevét, hol pedig a törzseket vezető legbefolyásosabb nemzetségek neveit jegyezték fel.³⁴ A rendkívül bonyolult kérdés megválaszolására nem vállalkozhatunk, de annyit megállapíthatunk, hogy a szertartás során említett kilenc ujjur főméltóság minden bizonnyal a törzsszövetség kilenc törzsével (altörzsével)

---

³¹ MACKERRAS, C. (ed. and trans.): *The Uighur Empire*, Columbia 1973³, 120–121.; LÁSZLÓ F.: *A kagán és családja*, Budapest 1940, 28. (különlenyomat a Kőrösi Csoma-Archivum III. kötetéből).

³² „A minister of each of the nine clans of the Uighurs carried the sedan-chair and they followed the sun, turning to the right around the court nine times” (MACKERRAS i. m., 120.)

³³ CZEGLÉDY K.: „A török népek és nyelvek tagolódásának kérdéséhez”, *Magyar Nyelv* 45 (1949), 293–294.; CZEGLÉDY K.: „A régi török törzsszövetségek numerikus felosztásának kérdéséhez”, *Magyar Nyelv* 59 (1963), 256–61.

³⁴ SENGÁ T.: „Qasar, toquz oguz, on ujjur és ami körülöttük van”, in Uő.: *Tanulmányok a magyarság korai keleti kapcsolatainak hátteréről. PhD értekezés* Budakeszi 1996, 87–94.

vagy az egyes törzseket vezető nemzetségekkel függ össze. Ezzel hozható kapcsolatba az is, hogy az ujjur kagán a 'kilenc törzs kagánja' címet viselte.³⁵

E három példa világosan bizonyítja, hogy Belső-Ázsiában az 5. századtól egészen a 9. századig ismert és széles körben alkalmazott szokás volt a méltóságviselők felemeléssel történő beiktatása.³⁶ Ennek során a törzsszövetségek főemberei egy nemeztakarón fölemelték az uralkodót, kifejezve ezzel, hogy alávetik magukat hatalmának. E mellett azt is jelezhetette ez a rituálé, hogy az uralkodó hatalmának támaszai a megválasztásánál szerepet játszó személyek. A szertartás, mint az ujjurok esetében láthatuk, nem korlátozódott csak a nomád birodalmak szuverén uralkodóira, a kagánokra, hanem annak elemei átkerültek a neki alárendelt méltóságviselők beiktatási rítusai közé is.

Az, hogy a türk uralkodók beiktatási szertartásának szinte pontos megfelelője megtalálható a kazároknál, régóta ismert.³⁷ A Kazár Kaganátusban egy kettős hatalmi berendezkedés létezett. A kagán mellett a források említenek egy másoduralkodót is, aki a birodalom tényleges vezetését a kezében tartotta.³⁸ Hogy ez a rendszer mikor jelent meg a kazároknál, és milyen eredetű, vita tárgya a szakirodalomban.³⁹ Annyi azonban valószínű, hogy a 9–10. században meglétével folyamatosan számolhatunk a kazároknál.

A muszlim források közül a 10. században alkotó al-Isztahri és az ő munkáját alapul vevő Ibn Haukal munkájában megtalálható a kazár uralkodó beiktatási szertartásának a leírása. al-Isztahri az alábbi mondja ezzel kapcsolatban:

„Ami politikai viszonyait a birodalmuk náluk dívó kormányformáját illeti, főemberük neve kazár kagán. Ez még királyuknál is magasabb méltóság részese ugyan, de a kazár király avatja fel. Ha ezt a kagánt fel akarják avatni, elviszik és selyemsinórral addig fojtogatják, amíg lelkét csaknem kiadja. Ekkor mondják

---

³⁵ VÁSÁRY, i. m. 84.

³⁶ Tóth úgy vélte, hogy a bizánci pajzsra emelés szertartása a Kazár Kaganátus 7. századi megalakulása idején már nem volt élő szokás. Ez alapján feltételezte, hogy a bizánciaktól a türkök közvetítésével jutott el ez a rítus a kazárokhöz (TÓTH S. L.: „Szövetség vagy vazallitás? (Megjegyzések a magyar-kazár kapcsolatokhoz)”, in *„Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, szerk. Piti F., Szeged 2000, 651.). Mint láthattuk, már önmagában az a tény, hogy az V. századi topáknál a nemeztakaróra emelés rítusa már megvolt, teljesen kizártá teszi ezt az elképzelést.

³⁷ THÚRY J.: „A khazar iša méltóságnévről”, *Keleti Szemle* 4 (1903) 2–4; LÁSZLÓ, i. m. 28.; GYÖRFFY, *Tanulmányok...*, 77, 140.; CZEGLÉDY K.: „A szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál)”, *Magyar Nyelv* 70 (1974) 15–16; GOLDEN, P. B. *Khazar Studies*, Budapest 1980, 42.; MÁRTON A.: „Szakralitás és hatalom a türköknél”, *Aetas* 1997/2–3, 78.; DUNLOP, D. M.: *The History of the Jewish Khazars*, Princeton 1954, 97. 34. jegyzet; RÓNA-TAS A.: *A honfoglaló magyar nép*, Budapest 1996, 127., stb.

³⁸ A kérdés rövid összefoglalását adja: GOLDEN i. m. 97–106, 162–165 és 192–196.

³⁹ Lásd CZEGLÉDY, „A szakrális királyság...”, illetve MÁRTON, i. m.

*neki: Milyen hosszú uralmat szeretnél? Feleli: Ennyi meg ennyi évet. Ha ezen időn belül nem hal meg, menten megölik, mihelyt ezt az esztendőt eléri.*⁴⁰

Ugyanezt a történetet Ibn Haukálnál is megtaláljuk.⁴¹ Nála azonban a történetben a kagán és a király szerepköre felcserélődik. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy az al-Isztahri szövegére támaszkodó szerző ezt a részt elfogadhatatlannak tartotta, és ezért átírta.⁴² Fölmerült ugyan az is, hogy a kazár hatalmi rendszer megváltozását kell látnunk a szerepcserében,⁴³ ez azonban kevéssé valószínű. Azt ugyanis, hogy al-Isztahri őrizte meg helyesen a beiktatás leírását, megerősíti, hogy más muszlim források is említést tesznek a kazár kagán uralkodási idejének előre meghatározott voltáról. Ibn Fadlan azt írja, hogy a kagán negyven évnél nem uralkodhat hosszabb ideig, mert alattvalói végeznek vele.⁴⁴ Maszúdi pedig arról számol be, hogy a kazár kagánt a nép, ha uralkodása alatt a birodalmat súlyos csapás (háború, szárazság stb.) éri, megöli.⁴⁵

A forrás nem említi azt, hogy az uralkodót nemeztakaróra emelik. Az uralkodási idő meghatározása azonban mind a türköknél, mind a kazároknál megtalálható. A két leírás szinte szó szerinti egyezése alapján pedig joggal tételezte fel a kutatás, hogy a beiktatás során a kazároknál a nemeztakaróra emelés is része volt a szertartásnak. Ennek tükrében Bőrbanszületett Konsztantin adata, miszerint a magyar fejedelmet „a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tették”, új megvilágításba kerül. A császár aligha gondolhatott másra, mint a nomád nép beiktatási rítusából ismert nemeztakaróra emelés szertartására. Ennek szerepe a bizánciak számára a császári beiktatási rituálé során ismert pajzsra emeléssel volt azonos. A szertartásnak mindkét esetben az uralkodó legitimitásában volt nagy szerepe. Az, hogy a császár nem nemeztakarót írt, hanem pajzsot, jól magyarázható. Egyrészt a bizánci szertartással való hasonlóság lehet a tévedés oka, másrészt az, hogy a nomád népeknél említett nemeztakaró is minden bizonnyal valamiképpen merevítve volt, ami hasonlatossá tette egy bizánci pajzshoz. Magát a szertartást a magyarok átvették a kazároktól. A szöveg ugyanis nyelvtanilag csak úgy értelmezhető, hogy a szertartást a kazár küldöttek jelenlétében, de a magyarok végezték.⁴⁶

A szokás, miszerint az uralkodót a megválasztásakor nemeztakaróra emelik a nép főemberei, rendkívül hosszú ideig megvolt a steppei népeknél. A Mongol Birodalom-

⁴⁰ KMOŠKÓ M.: *Mohamedán írók a steppe népeiről, Földrajzi irodalom. I/2.*, szerk. Zimonyi I. „Magyar Őstörténeti Könyvtár 13.” Budapest 2000, 30.

⁴¹ KMOŠKÓ i. m. 78–79.

⁴² KMOŠKÓ i. m. 30. 158. jegyz.; DUNLOP, i. m. 97. 33. jegyz.

⁴³ KMOŠKÓ i. m. 79. 39. jegyz.

⁴⁴ *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. Györffy Gy., Budapest 1986³, 98.

⁴⁵ KMOŠKÓ i. m. 172.

⁴⁶ TÓTH, *Levediától a Kárpát-medencéig*, 145.

ban és utódállamaiban az uralkodó beiktatásakor sok példával igazolható a szokás megléte.⁴⁷ Ezek közül csak néhány késeit emelek ki.

Az Arany Horda egyik utódállamában, a Krími Kánságban az uralkodók beiktatásához tartozott a nemeztakaróra emelés. Az 1608-as évre vonatkoztatva egy forrás beszámol arról, hogy Toktamis Giráj kán beiktatásakor az uralkodót nemeztakaróra emelte a négy legbefolyásosabb nemzetség feje, és így vitte a trónusához.⁴⁸

A mongol birodalom utódállamaiban a 19. században is adatható ez a beiktatási rítus. Vámbéry említi, hogy a 19. század közepén a Hívai Kánságban az uralkodót fehér nemeztakaróra emelték. A Kokandi Kánság uralkodójával kapcsolatban pedig azt jegyzi meg, hogy a kánt szintén fehér nemeztakaróra emelik, és a négy világtáj felé nyilat kellett különje.⁴⁹

Azt tehát, hogy a szertartás nem bizánci, hanem steppei párhuzamok alapján magyarázható, két tényező is támogatja. Egyrészt a kazárok, illetve a pogány magyarság uralmi berendezkedésében a bizánci hatást eddig nem sikerült kimutatni. Ezzel szemben mindkét nép uralmi rendszerében a steppei népek hatása sokrétűen igazolható. Másrészt a nemeztakaróra emelés szokása mind térben, mind időben széles körben adatható a steppei eredetű népek körében. Az pedig, hogy a szokás megléte az 5. századtól a 19. századig kimutatható, világosan bizonyítja, hogy az uralkodók beiktatásának ez az eleme tartósan és alapelemeiben változatlanul része volt a steppei népek legitímációs rendszerének.

---

⁴⁷ BOODBERG, i. m. 242–245.; SPULER, B.: *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223–1502*, Leipzig 1943, 258.

⁴⁸ IVANICS M.: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*, „Körösi Csoma Kiskönyvtár 22.” Budapest 1994, 26.

⁴⁹ VÁMBÉRY Á.: *Közép-Ázsiai utazás*, Budapest 1892³ (javított és bővített kiadás), 420, 445–46.

Balogh László

LIFTING UPON A SHIELD

The Eastern Background of the Enthronment of the first Hungarina Ruler

Byzantine Emperor, Constantine Porphyrogenitus wrote about the enthronement of the Hungarian prince in the 38th Chapter of his book entitled *De administrando imperio*. It is said: „and so they made him prince according to the custom, or ‘zakanon’, of the Chazars, by lifting him upon a shield” As the Roman and Byzantine emperors were lifted upon a shield during the ceremony of their enthronements, the custom by the Hungarians was considered as an imitation of the Byzantine practice. The context however emphasized the Khazar origin of the enthronment. The aim of the paper is to prove that the Hungarians could borrowed this custom from the neighbouring nomadic tribal unions too, since similar ceremony was widespread among the peoples of the Eurasian steppe. The ritual of the inauguration of nomadic rulers were described as follows, the nobles lift up a felt rug on which the new ruler sits. The ceremony is attested among the T'o-pa, Türks, Uygurs and Mongols. The Byzantine author may interpret the nomadic ritual as lifting upon a shield adapting the custom of enthronemnet in his own civilization.